

Л. М. Васільєва,
доцент кафедри обліку і аудиту, Дніпропетровський державний аграрний університет

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЕ ТРАКТУВАННЯ РОЛІ КЛАСТЕРА ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

У статті узагальнено методологічні підходи до розвитку теорії кластеризації аграрного сектора та уточнено економічну сутність понятійного апарату щодо категорії "кластер". Визначено передумови і умови для створення кластерів.

In the article summarizes the methodological approaches to the theory of clustering of the agricultural sector and clarifies the economic substance of conceptual apparatus of category "Cluster". Defined preconditions and conditions for the creation of clusters.

Ключові слова: аграрний сектор, агропромисловий комплекс, кластеризація, кластер, конкурентоспроможність, ринкова економіка.

ВСТУП

На сучасному етапі аграрної реформи в Україні особливе місце відводиться науковому обґрунтуванню й практичному розв'язанню комплексної проблеми — організації розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва на інноваційній основі, що передбачає використання такого механізму, як кластеризація.

Феномен кластера як галузевої агломерації на певній території економічно взаємопов'язаних підприємств відомий з часів ремісничого виробництва. Однак лише в останній чверті ХХ століття провідні вчені-економісти пов'язують підвищення конкурентоспроможності господарюючих структур і територій з кластерною теорією розвитку [5].

Основні положення сучасної теорії кластеризації та необхідності її здійснення в аграрному секторі викладені в працях відомих вітчизняних та закордонних вчених, таких як Бакум В., Крисанов Д., Кропивко М., Кузьмін О., Портер М., Саблук П., Соколенко С., Федоренко В., Фоманов А., Хасаєв Г., Хуртаєв К. та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

В останнє десятиріччя кластери та регіональна політика, що заснована на них, слугують найбільш успішним інструментом економічного розвитку регіонів у західних країнах. Кластерні ініціативи, що підтримують форми кооперації між підприємствами, державним сектором та інституціями (уні-

верситетами, дослідницькими центрами), є рушійними силами економічного зростання та зростання зайнятості в багатьох регіонах світу. Для України, яка тільки починає будувати свою регіональну політику, видається особливо актуальним вивчення регіональної політики розвинених країн, заснованої на кластерному підході у світлі орієнтації на європейську інтеграцію.

У межах ЄС понад 60 міждержавних, регіональних і національних громадських організацій, об'єднаних в Європейський Кластерний Альянс, прийняли Європейський кластерний меморандум, в якому, зокрема, наголошується: кластери є ключовою рушійною силою новаторства, допомагаючи регіонам побудувати унікальні профілі спеціалізованих виробництв, щоб зміцнити свою роль як активних і привабливих партнерів у глобальній економіці. Кластери — важливий інструмент сучасної економічної політики з метою забезпечення інноваційного розвитку, конкурентоспроможності та в кінцевому рахунку сталого процвітання всієї Європи [5].

Однак, щоб проводити дослідження кластерів і робити висновки для економічної політики, існує потреба в більш точній концептуалізації того, що являють собою кластери та пов'язані з ними явища, адже існує досить широке трактування його сутності.

Таким чином, у роботі ставиться завдання узагальнити методологічні підходи до розвитку теорії кластеризації та

уточнити економічну сутність понятійного апарату щодо категорії "кластер".

РЕЗУЛЬТАТИ

Кластерні об'єднання на сьогоднішній день є однією з найефективніших форм організації інноваційних процесів, форм регіонального розвитку, за якої на ринку конкурують вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, які скорочують свої витрати завдяки спільній технологічній кооперації компаній. Об'єднання у кластери формують специфічний економічний простір з метою розширення сфери вільної торгівлі, вільного переміщення капіталу та людських ресурсів, а отже, виконують функції структуроутворювальних елементів глобальної економічної системи, що формуються на основі кластерів, — це модель конкурентоздатної та інвестиційно привабливої економіки, що забезпечує високий рівень та якість життя населення. Кластери потрібні бо: процеси інновації вимагають ресурсів і компетенції, які перебувають часто за межами окремо взятої компанії; кластери — це: сполучення конкуренції та співробітництва, "колективна ефективність", "гнучка спеціалізація"; використання ефектів масштабу; полюси зростання; кластери — частина більш широкої концепції конкурентоздатності. Кластерні механізми, або локальні мережі територіально-виробничі системи, є джерелами та факторами економічного зростання територій [4].

З англійської мови термін "cluster" перекладається як гроно, букет, щітка або як група, зупинення, зосередження (наприклад, людей, предметів), або як бджолиний рій, буквально — "зростати разом". Кластер — це також, крім всього іншого, і математичний термін, що позначає фізично близьке розташування логічно пов'язаних об'єктів у межах однієї області. Подібне значення вкладається і в економічний зміст (визначення, поняття) цього слова [5].

Сьогодні важко встановити, хто з науковців запропонував даний термін в економіці. Однак, очевидно, саме М.Портер у своїх дослідженнях одним із перших звернув увагу науковців, громадськості та влади на роль і значення кластерів у сучасній економіці [11].

Так, на думку М. Портера, кластери — це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, торговельних об'єднань) у певних областях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу [11].

За визначенням С. Соколенка, кластер — це територіальне об'єднання взаємозалежних підприємств та установ у межах відповідного промислового регіону, що направляють свою діяльність на виробництво продукції світового рівня [6, с. 2].

Кластер — це географічно локалізована сукупність виробничо-активних суб'єктів економічної діяльності з мотивованими та стійкими коопераційними відносинами [10, с. 12].

В.Г. Федоренко та інші вважають, що кластер — це добровільне об'єднання фірм у певній сфері підприємництва, пов'язаних між собою технологічно [7].

Кластер — це територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, які тісно співробітничать із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції та економічного зростання регіону [8].

На переконання М.Ф. Кропивко, кластер — це міжгосподарське територіальне об'єднання не тільки взаємодоповнюючих підприємств (як великого бізнесу, так і малого підприємництва), що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного вироб-

ництва і реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції (товарів, послуг) при збереженні юридичної самостійності його учасників, а й інфраструктурних складових, у числі яких органи державного управління та наукові установи, що створюють сприятливі умови для виробництва і просування продукції учасників кластера на продуктовому ринку [3].

Отже, термін "кластер" має багато тлумачень, але характерною ознакою його сутності є об'єднання окремих елементів (складових часток) у єдине ціле для виконання певної функції, або реалізації певної мети.

Проаналізувавши сукупність визначень понять "кластер", ми переконалися в необхідності уточнення поняття "кластер", під яким автором розуміється група підприємств і організацій, об'єднаних в єдиний ланцюжок з виробництва, переробки та реалізації продукції, яка здійснює власну діяльність у конкурентному середовищі на обмеженій території за умови реалізації гарантій ефективного функціонування та інноваційного розвитку всіх учасників кластера.

Відмінність кластера від інших форм організації підприємств (наприклад, від територіально-виробничих комплексів) полягає, насамперед, у наявності внутрішнього конкурентного середовища та сильних конкурентних позицій на глобальному ринку. Отже, в кластерах формується складна комбінація конкуренції і кооперації. Вони знаходяться ніби в різних площинах і доповнюють один одного, особливо в інноваційних процесах. Взаємодія з внутрішнім споживачем кластера "зав'язана" на конкуренції, з зовнішнім, навпаки, — переважно на кооперації [1].

Участь у кластері надає також переваги в плані інновацій: доступ до нових технологій, прогресивних методів роботи для здійснення поставок; можливість більш адекватно і швидко реагувати на потреби покупців.

Іншою перевагою є можливість цілеспрямованої переорієнтації збиткових підприємств регіону, надання адресних пільг певним групам компаній, що мають важливе значення для економіки. У кластері забезпечується прозорість вкладу підприємства у вартість кінцевого продукту: він стає зрозумілим для інвестора, тобто задовольняє умови інвестиційної привабливості. Влада отримує можливість регулювання інвестиційних потоків і оцінки ефективності вкладень на основі пріоритетності розвитку регіональних кластерів.

Які ж передумови і умови для створення кластерів? Вивчення методологічних підходів, передового зарубіжного та вітчизняного досвіду формування виробничих кластерів дозволяє стверджувати, що для здійснення цього процесу потрібно ряд наступних передумов.

1. Наявність сукупності підприємств, що взаємодіють у рамках бізнес-процесів, що використовують конкурентні переваги території та орієнтованих на сегменти ринку, які динамічно розвиваються.

2. Функціонування значного числа малих і середніх підприємств, які використовують різні, але з деякими загальними рисами технології та/або спеціалізуються на виробництві однієї або декількох видів продукції.

3. Наявність наукових організацій з високою підприємницької культурою; кваліфікованої робочої сили; вільних виробничих приміщень та інфраструктури, необхідних для організації бізнесу.

4. Добре розвинена інфраструктура, що підтримує промисловий розвиток (технопарки, бізнес-інкубатори, інформаційно-технічні центри, промислові зони, інноваційно-промислові комплекси, агентства з розвитку субконтрактних відносин).

5. Сильні торгово-промислові палати та ефективні професійні асоціації, які надають компаніям можливість зустрічатися і обмінюватися досвідом.

6. Атмосфера довіри і творчості, що є наслідком тих взаємних переваг, якими користуються підприємства, розташовані на одній території.

7. Політика регіональних органів влади та управління, спрямована на підтримку і розвиток кластерів. Постійна взаємодія фірм усередині кластера сприяє формальному і неформальному обміну знаннями і професійними навичками. А утворення так званої "критичної маси" компаній в кластері служить стимулом для подальшого залучення нових компаній, інвестицій, послуг і постачальників, а також підтримує процеси формування власних професійних кадрів.

На відміну від вживаних в даний час підходів до управління АПК, які полягають в прямій дії на керований об'єкт, кластерний підхід передбачає непрямий вплив на розвиток через створення умов для бізнесу.

Основні переваги кластерного підходу для підприємств АПК:

1) підсилює конкурентоспроможність підприємств АПК, оскільки дозволяє державним структурам чіткіше регулювати напрями соціально-економічного розвитку, прогнозувати та корегувати їх за рахунок координації зусиль зацікавлених сторін;

2) знижує для самих учасників кластерів бар'єри, що перегороджують вихід на ринки збуту продукції і поставок сировини, матеріалів та робочої сили;

3) знижує витрати учасників кластерів за рахунок ефекту масштабу, який проявляється при кооперації виробників і споживачів сільськогосподарської продукції;

4) дозволяє ефективно використовувати сформовану стійку систему розповсюдження нових технологій, знань, продукції, так звану технологічну мережу, яка спирається на спільну наукову базу.

На нашу думку, особливості аграрного розвитку регіонів України визначають необхідність в розширенні переліку завдань застосування кластерного підходу. Тому кластерний підхід необхідно використовувати:

— при аналізі економічних відносин, що виникають між різними учасниками виробничо-економічних відносин в процесі формування кластера;

— як основу справедливого розподілу доданої вартості між всіма учасниками кластера;

— як основу реалізації гарантій виробничо-економічного розвитку;

— як основу ефективного розвитку всіх учасників кластера;

— як основу розвитку конкурентних переваг регіональної економіки.

У той же час можна виділити ряд чинників, що перешкоджають розвитку кластерів. Це [10]: низька якість бізнес-клімату та рівня розвитку інфраструктури; неадекватність освітніх та науково-дослідних програм потребам економіки; слабкі зв'язки між виробничим сектором, освітніми та науковими організаціями; низька ефективність галузевих і професійних організацій; широко використовується короткостроковий горизонт планування, у той час як у разі кластерного управління реальні вигоди від розвитку кластера з'являються не раніше ніж через 5—7 років.

Як зазначають Д. Кредисов та Л. Удова, фактором, який гальмує кластеризацію сільських територій, виступає відсутність вітчизняних методичних розробок з цих питань. У таких розробках мали б бути чітко окреслені основні параметри і типові моделі кластерів [2, с. 72].

Стосовно вітчизняного аграрного сектора кластеризація може стати одним із ефективних механізмів формування нового типу економічних відносин для підвищення конкурентоспроможності аграрної економіки та її соціальної спрямованості з міркувань, викладених нижче [5].

Дещо спрощуючи, можна сказати, що за допомогою кластерів органи державної влади і управління можуть ефективніше використовувати нові ринкові тенденції для соціально-економічного розвитку регіону. Кластерний підхід надає органам влади інструментарій ефективної взаємодії з бізне-

сом, що призводить до більш глибокого розуміння його характерних показників і тактичних завдань, дає можливість цілеспрямованого і мотивованого реального стратегічного планування ресурсів регіону, розвитку територій та підвищення конкурентоспроможності економіки. Довгі ланцюжки виробництва доданої вартості збільшують інвестиції в регіоні та пов'язані з ними податкові надходження.

ВИСНОВКИ

Отже, застосування кластерного підходу в Україні є необхідною умовою для відродження вітчизняного виробництва, підвищення ефективності інноваційного розвитку регіонів, досягнення високого рівня економічного розвитку та конкурентоспроможності. Кінцева мета — зайняття Україною гідного місця у глобальній системі економічного та політичного розвитку. Саме для України, особливо в умовах все зростаючої глобалізації та конкуренції, питання скорішого створення та сприяння ефективному розвитку кластерних об'єднань набувають особливої актуальності та мають безумовну перспективу, особливо в умовах змін, що відбуваються у світовій економіці, у якій на перший план виходить володіння якісно новим ресурсів, а саме: інформацією, інноваціями та інтелектом.

Література:

1. Бакум В.В. Методологія розробки агропромислових кластерних утворень регіону / В.В. Бакум // Економіка АПК. — 2009. — №4. — С. 38—45.
2. Крисанов Д. Кластеризація економічної діяльності та обслуговування як інструмент сталого розвитку сільських територій / Д. Крисанов, Л. Удова // Економіка України. — 2009. — №10. — С. 69—75.
3. Кропивко М.Ф. / Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва // Економіка АПК. — 2010. — №10. — С. 155—171.
4. Кузьмін О. Кластери як чинник інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень / О. Кузьмін, В. Жежуха. — Економіка України. — 2010. — №2. — С. 14—23.
5. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. — 2010. — №1. — С. 3—13.
6. Соколенко С. Промышленная и территориальная кластеризация как средство реструктуризации / С. Соколенко // Социальные аспекты и финансирование индустриальной реструктуризации / Материалы конференции 26—27 октября 2003 г. — М.: Региональный форум, 2003. — С.24—28.
7. Федоренко В.Г. Концепція кластерної політики в Україні / В.Г. Федоренко, А.М. Тугай, А.Ф. Гойко, В.Б. Джабейло. — Економіка та держава. — 2008. — №11. — С. 6—9.
8. Фоманов А.Е. Агропромышленные кластеры России — новый миф или перспектива / А.Е. Фоманова, В.П. Арашуков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2008. — №7. — С. 27—30.
9. Хасаєв Г.Р. Кластери — сучасні інструменти підвищення конкурентоздатності регіону (через Партнерство до майбутнього). Частина 1 / Г.Р. Хасаєв, Ю.В. Міхєєв // Компас промислової реструктуризації. — №1. — 2003. — С. 1—13.
10. Хуртаєв К.И. Производственный кластер: сущность и значение для развития экономики / К.И. Хуртаєв // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2008. — №6. — С. 39—42.
11. Porter M.E. On Competition / M.E. Porter. — Boston: Harvard Business School, 1998. — 608 p.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2011 р.